

REDE

27 januari 2026
aan de PThU
te Utrecht

Magnificat: politieke theologie en gender van Paramaribo tot Pokrovsk

Rede uitgesproken door prof. dr. Heleen Zorgdrager bij haar afscheid van de PThU als hoogleraar Systematische Theologie en Gender Studies op 27 januari 2026.

Protestantse Theologische **Universiteit**

Prof. dr. Heleen Zorgdrager

Colofon

Magnificat: politieke theologie en gender van Paramaribo tot Pokrovsk

Prof. dr. Heleen Zorgdrager

Oplage

250 exemplaren

Uitgever

Protestantse Theologische
Universiteit

Vormgeving

Appeltje + design - Leusden

Fotografie

Maarten Wisse

Omslagfoto

Our Lady of Ferguson and All Those Killed
by Gun Violence - *Mark Doox, 2016*

Druk

Verloop Drukkerij - Alblasserdam

1. Inleiding

In Ferguson, Missouri, werd op 9 augustus 2014 Michael Brown, een ongewapende Afro-Amerikaanse tiener, doodgeschoten door een politieagent. Zijn lichaam bleef vier uur op straat liggen. Getuigen verklaarden dat hij zijn handen omhooghield toen hij werd getroffen. De moord op Brown, samen met die op Eric Garner ("I can't breathe"), werd aanleiding voor massale Black Lives Matter-protesten in de Verenigde Staten en daarbuiten. "Hands up, don't shoot" werd hun slogan en gebaar.

Kunstenaar Mark Doxx reageerde hierop met een icoon, gemaakt "in wanhoop."¹ We zien een Zwarte Madonna in de klassieke orantehouding, met opgeheven handen. In haar schoot bevindt zich niet het Christuskind, maar een jongen in silhouet: puur schaduw, onpersoonlijk, zonder gezicht. We zien, in de woorden van theologe Amey Victoria Adkins-Jones, "een eendimensionaal stuk papier geschikt voor schietoefeningen."² Het gouden aureool, teken van heiligheid, wordt doorsneden door het vizier van een pistool.

Deze icoon bewerkt een radicale *iconoclash*, zoals Bruno Latour de ontregende botsing noemt tussen een vertrouwd religieus beeld, hier de Maagd van het Teken, en de opzettelijke verstoring ervan. Het gebaar van "hands up, don't shoot" spiegelt het biddende gebaar van de Moeder, maar biedt geen veiligheid. Nog verontrustender is het hoe wij als toeschouwers betrokken raken: *wij* zijn het die kijken door de loop van het pistool.

De icoon spreekt terug. Hij spreekt terug door de ogen van de Zwarte Moeder, *Our Lady of Ferguson and All Those Killed by Gun Violence*, die ons zwijgend aankijkt. Hij spreekt terug in het opschrift IC XC, Jezus Christus, klein aangebracht tussen de geheven handen van de jongen.

-
- 1 <https://www.markdoxx.com/>; Albert Douglas Honegan, "Cross in the Crosshairs: Black Visual Biblical Allegory in Mark Doxx's 'Our Lady, Mother of Ferguson and All Those Killed by Gun Violence' (2016)" *Black Theology*, 22, no.1 (2024): 3–28, <https://doi.org/10.1080/14769948.2024.2318098>; Natalie Carnes, *Attunement: The Art and Politics of Feminist Theology* (AAR Reflection and Theory in the Study of Religion, 2024), 124–127.
 - 2 Amey Victoria Adkins-Jones, *Immaculate Misconceptions: A Black Mariology* (Oxford: Oxford University Press, 2025), 189.

Natalia Pastuzhenko, "Stradal'naya Maty" (Lijdende Moeder), 2022.

Een vergelijkbare *iconoclash* zien we in het beeld “Lijdende Moeder” van de Oekraïense kunstenares Natalia Pastuzhenko, gemaakt kort na de grootschalige Russische invasie in februari 2022.³ In Maria's schoot gaapt een wond, als van een explosie, terwijl zij haar ogen bedekt in extreme pijn. Waar incarnatie verwacht wordt, verschijnt leegte. Een moederlichaam uiteengereten, een land met een onheerbare wond.

Beide werken zijn protestkunst. Zij gebruiken herkenbare religieuze beeldtaal om structureel geweld zichtbaar te maken. Gender kruist hier met etniciteit, ras en politieke macht. Het heilige en het profane, de goddelijke en menselijke werkelijkheid, leven en dood botsen met elkaar. “No future” in een verbijsterend heden. Of opent juist de schok van vervreemding een nieuwe dynamiek van betekenisgeving? Raken we hier aan een andere beeldtaal voor incarnatie?

2. Van Paramaribo tot Pokrovsk

In deze afscheidsrede gaat het over gender en seksualiteit in interactie met structureel geweld, met politieke, ideologische en theologische macht. Ik presenteer twee casestudies uit mijn lopende onderzoek. Ze voeren ons van Paramaribo naar Pokrovsk. Beide steden staan voor brandpunten in mijn werk. Paramaribo is verbonden met het NWO-project *Kerk en slavernij in het Nederlandse koloniale rijk: geschiedenis, theologie en erfenis*,⁴ waarin onderzoekers van PThU, VU en de Universiteit van Curaçao samenwerken. Pokrovsk, een frontliniestad in Oost-Oekraïne, staat voor mijn betrokkenheid bij Oekraïne nu al twintig jaar en – de naam is veelbetekenend zoals we zullen zien – voor bronnen van Oekraïense veerkracht en verzet.

Geografisch en historisch verschillen deze plaatsen sterk, maar ze delen een ervaring: beide kennen de werking van imperiale macht en de geschiedenis van dekoloniaal verzet. Suriname was een wingewest van Nederlandse koloniale

3 Natalia Pastuzhenko, “Stradal'naya Maty” (Lijdende Moeder), 2022. Levkas (een speciale voorbereidingstechniek voor een icoon), acryl, vernis, potlood op multiplexplaat, 23x19x3 cm, Facebook post 16 juli 2022; Lidiya Lozova, “Marian Iconography in Ukraine during Wartime and Its Byzantine Prototypes: Theological and Social Implications,” in *Marian Reflections on War and Peace: Trauma, Mourning and Justice in Ukraine and Beyond*, eds. Lenart Škof, Emily A. Holmes en Pavlo Smytsnyuk (London: Routledge, 2025), 55-88: 69.

4 Website van het project <https://kerkenslavernij.nl/>.

macht; Oekraïne werd gekoloniseerd door tsaristisch Rusland en Sovjet-heerschappij, en wordt nu geclaimd vanuit de ideologie van *Russkii Mir* – de Russische “wereld.”

In beide casestudies onderzoek ik hoe christelijke religie een factor is binnen imperiale machtsuitoefening. Tegelijk staan gender en seksualiteit centraal. Vertogen over gender en seksualiteit, en vooral het mobiliseren van affecten als verlangen en walging, blijken dragende krachten in politieke theologieën die een superieur “wij” construeren tegenover een minderwaardige “ander”. In een historische casestudy kijk ik naar hoe een commissie van Nederlandse predikanten dacht over seksualiteit van slaafgemaakten. Het geeft exemplarisch inzicht in patronen van uitsluiting op basis van sekse en ras, en doorwerking daarvan in dominante witte, protestantse theologie. In een hedendaagse casestudy onderzoek ik de rol van gender en religieuze symboliek in Ruslands agressieoorlog tegen Oekraïne. Geopolitieke voorstellingen aan Russische kant worden ondersteund door beelden van “masculiene” kracht tegenover “vrouwelijke” zwakte en verval. Uit welke bronnen putten Oekraïners en hoe wordt in hun verzet religieuze symboliek, met name rond Maria, de Moeder Gods geactiveerd? Welke contouren van incarnatorische theologie ontstaan in de context van hun existentiële strijd om te overleven?

Beide analyses vormen de opmaat voor een voorstel voor bevrijdende politieke theologie met oog voor gender. Hoe staat het ervoor met gender, hoe ga ik om met de term, en wat versta ik onder politieke theologie?

3. Gender in het vizier

Het is een ironische speling van het lot dat de leerstoel Systematische Theologie en Gender Studies, aan mijn persoon verbonden, eindigt op een moment dat gender meer dan ooit de politieke, maatschappelijke en kerkelijke agenda beheerst. De strijd tegen vermeende “genderwaanzin” en “woke-ideologie” wordt in de VS en Rusland geframed als een kwestie van nationale veiligheid.⁵

5 “National Security Policy of the United States of America,” november 2025, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/12/2025-National-Security-Strategy.pdf>; “The Present and Future of the Russian World,” opgesteld in 2024 door de XXV World Russian People’s Council, <https://vrns.ru/documents/nakaz-xxv-vsemirnogo-russkogo-narodnogo-sobora-nastoyashchee-i-budushchee-russkogo-mira/>.

Binnenlands worden transgender en non-binaire personen juridisch gemarginaliseerd; buitenlands beleid krijgt een masculien “strijder ethos.”⁶ Wereldwijd is sprake van terugslag in rechten van vrouwen en meisjes. Ook in Nederland nemen femicide, onveiligheid voor lhbtq+ personen en vijandigheid rond bijvoorbeeld Paarse Vrijdag toe. Populistische partijen keren zich tegen diversiteit en inclusie. Een website als Bijbels Beraad M/V verheft “genderideologie” tot kern van een cultuuroorlog. Een conferentie van behoudende predikanten thematiseert anno 2025 “De strijd der geesten”, waarbij de hoofdspreker zonder blikken of blozen de “triomfantelijke lhbt-beweging” aanwijst als “uit de boze” (naar 1 Joh 5:19).⁷

In dit landschap is nuchtere studie van gender – hoe sociaal, historisch en cultureel betekenis wordt toegekend aan biologische verschillen – van groot belang, zeker ook voor theologiestudenten. Gender vraagt: hoe wordt rond verschillen macht georganiseerd? Hoe zijn genderordeningen vervlochten met culturele en religieuze verhalen en praktijken?⁸ Gender, schrijft Judith Butler in haar laatste boek *Who's Afraid of Gender?*, is “de rubriek waaronder we kijken naar veranderingen in de manier waarop categorieën als man en vrouw of andere gendercategorieën zijn begrepen.”⁹ Gender is een veld, een concept, een sociale realiteit, en iets waar gender studies niet over uitgedacht raken. Gender studies worden gekenmerkt door intern debat, verschillende methodologieën en een veelheid aan theorieën.¹⁰ Gender is geen doctrine, wat de tegenstanders er graag van maken, maar een analytische categorie. Zoals Joan W. Scott al stelde: “een bruikbare categorie van analyse.”¹¹

-
- 6 Een “warrior ethos,” aldus Pete Hegseth, Secretary of the U.S. Department of War, “Secretary of War Pete Hegseth Addresses General and Flag Officers at Quantico, Virginia,” 30 september 2025, <https://www.war.gov/News/Transcripts/Transcript/Article/4318689/secretary-of-war-pete-hegseth-addresses-general-and-flag-officers-at-quantico-v/>.
 - 7 Haamstede conferentie, 26 augustus 2025, hoofdspreker was drs. P.J. Vergunst, secretaris van de Gereformeerde Bond in de Protestantse Kerk in Nederland, https://www.youtube.com/watch?v=p3_5u-NBgKY.
 - 8 Rose-Mary Allen en Sruti Bala, “Editors’ Introduction” in *Handbook of Gender Studies in the Dutch Caribbean* (Leiden: Brill, 2024), 1-12: 2-3.
 - 9 Judith Butler, *Who's Afraid of Gender?* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2024), 17.
 - 10 Butler, *Who's Afraid*, 19-20.
 - 11 Joan W. Scott, “Gender: A Useful Category of Historical Analysis,” *The American Historical Review* 91, no. 5 (1986): 1053–75, <https://doi.org/10.2307/1864376>.

Toch is “gender” omgeven met angstbeelden van totalitaire ideologie, vernietiging van het gezin, indoctrinatie van kinderen, zelfs het einde van de beschaving. Butler analyseert dit als een fantasma: reële angsten over klimaat, oorlog en economische onzekerheid worden verplaatst naar één codewoord dat deze angsten verzamelt en politiek manipuleert.¹² Gender werkt zo goed omdat het raakt aan belichaamde identiteit en “komt onder de huid.” De angst wordt aangewakkerd dat zoiets intiem als geslachtelijke identiteit wordt afgenomen. Gender fungeert zo als substituut voor echte dreigingen en verhindert dat die worden aangepakt.

De anti-genderbeweging maakt, in de visie van Butler en veel anderen, deel uit van een verlangen naar restauratie van een patriarchale orde: vaste rollen, onveranderlijke identiteiten, raciale suprematie. Politiek gaat het om legitimatie van autocratische regimes op basis van vermeende “natuurlijke” hiërarchie. In christelijk nationalisme, waarvan zowel MAGA als “Russische Wereld” exponenten zijn, en in overig populistisch gedachtengoed zien we de terugkeer van het “natuurlijke” als heilig: gezin, geslacht, volk en traditie worden tot transcendente waarden verheven.¹³ Het zijn zaken van “gezond verstand” waar je verder niet over na hoeft te denken. Zulke traditionele waarden functioneren als politieke snelkoppeling, als alleslijm tussen zeer uiteenlopende groepen en bewegingen. Het glorieuze verleden moet worden hersteld door een sterke leider. Migratie, globalisme, vrijheid van gender en seksuele expressie bedreigen de gedroomde orde.

Maar hebben anti-genderdenkers niet ergens gelijk wanneer zij wijzen op “natuur”? Is Butler niet te constructivistisch? Ontkent hen niet de materiële werkelijkheid? Ook sommige theologen menen dat als je met Butler in zee gaat je voorsorteert op de gnostische dwaling, waarbij de concrete, scheppingsmatig gestructureerde werkelijkheid wordt ontkend.¹⁴ Butler antwoordt op de kritiek van anti-genderdenkers, onder hen ook feministen, dat een constructivistische benadering van gender juist de levende complexiteit van het belichaamde

12 Butler, *Who's Afraid*, 10-11, met verwijzing voor het begrip “fantasma” naar de psychoanalytische theorie van Jean Laplanche, “The Other Within,” *Radical Philosophy* 102 (juli/augustus 2000), 31-41: 33.

13 Petr Kratochvíl, “Populism and Religion: Why the Twain Will Always Meet,” in *The Many Faces of Christianity: The ‘Russian World’ in Europe*, eds. Marietta van der Tol, Sophia R.C. Johnson, Petr Kratochvíl en Zoran Grozdanov (Leiden/Boston: Brill, 2025), 17-40.

14 Arnold Huijgen, *Maria. Icoon van genade* (Utrecht: KokBoekencentrum, 2021), 256-258, 265; Jantine van Nierop, *Sekse doet ertoe. Hoe mijn visie op gender en de queertheorie veranderde* (Utrecht: KokBoekencentrum, 2025).

bestaan erkent. We zijn nooit volledig gevormd, maar ook niet volledig zelf-vormend. Butler suggereert dat co-constructie wellicht een betere term is.¹⁵ Biologische, materiële en sociale factoren co-construeren het gegenderde lichaam. We worden geboren in genders door toewijzing van het geboortegeslacht man/vrouw en normen en verwachtingen daarmee gegeven. Sommigen bevestigen die genders, anderen rekken ze op of stappen erbuiten om hun leven leefbaar te maken. Gender is, kortom, een dynamische plaats van interactie tussen biologische en sociale realiteiten. En misschien is gender in principe wel onvertaalbaar, onvatbaar:

“Het onvertaalbare zou een andere naam kunnen zijn voor het verlangen dat uitgaat boven elke poging om de betekenis ervan te vangen of normatief te beheersen. Het zou die pauze of onderbreking in taal kunnen vormen die ons vraagt om ethisch aandacht voor elkaar te hebben dwars door alle talen heen.”¹⁶

In de lijn van Butlers theorie zal ik het begrip gender hanteren.

4. Politieke theologie

Politieke theologie onderzoekt de relatie tussen religie en politiek: hoe religieuze ideeën en praktijken doorwerken in machtsverhoudingen en maatschappelijke ordening.¹⁷ Sinds de jaren twintig is deze discipline belast met de erfenis van Carl Schmitt. In het essay *Politische Theologie* (1922) definieerde hij de ware politiek leider als de soeverein, degene die over de staat van uitzondering beslist. De leider kan buiten de wet handelen, zoals God almachtig regeert. Exceptionalisme is de term die hierbij past. Trump's uitspraak dat zijn macht alleen begrensd

15 Butler, *Who's Afraid*, 33.

16 Butler, *Who's Afraid*, 240 [mijn vertaling].

17 William T. Cavanaugh en Peter M. Scott, “Introduction,” in *The Wiley Blackwell Companion to Political Theology. Second Edition*, eds. W.T. Cavanaugh and Peter Manley Scott (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons Ltd., 2019), 1-11, DOI:10.1002/9781119133759 ; Alex Dubilet en Vincent W. Lloyd, “Introduction: Political Theology in Riotous Times,” in *Political Theology Reimagined* (Durham, NC: Duke University Press, 2025), 4-21.

wordt door zijn eigen moraliteit, past naadloos in dit exceptionalisme.¹⁸ De soevereine heerser stelt ook vast wie vriend en vijand is. Politiek wordt bij Schmitt bepaald door macht en geweld. Met zijn politieke theologie legitimeerde hij Hitler en het nationaalsocialisme.

Na Auschwitz ontwikkelt zich een volstrekt andere politieke theologie, met namen als Dorothee Sölle, Johann Baptist Metz en Jürgen Moltmann. Voor hen gaat het om een engagement in solidariteit met onderdrukten, geïnspireerd door messiaanse hoop en anticipatie van het Koninkrijk van God. Bevrijdingstheologie, feministische theologie en Black Theology zijn hiervan voortzettingen.

In de jaren negentig heeft politieke theologie het moeilijk. Kunnen we nog van vooruitgang in de geschiedenis spreken? Filosofen als Giorgio Agamben en Slavoj Žižek ontwikkelen postmoderne cultuuranalyse. Theologen verkiezen vaker de term “publieke theologie” om het misverstand de pas af te snijden dat ze een directe politieke agenda nastreven.

Maar in onze tijd is politieke theologie weer springlevend. Het veld is verbreed: zwarte, feministische, queer en dekoloniale theorieën brengen nieuwe perspectieven. Heel recent komt daarbij de geopolitieke verschuiving van de liberale internationale orde naar een multipolaire wereldorde. De oorlog tegen Oekraïne zal de geschiedenis ingaan als het kantelpunt naar een nieuwe wereldorde.¹⁹ Rusland hanteert multipolariteit al sinds de jaren negentig als leidmotief voor buitenlands beleid.²⁰ Ook China werkt planmatig toe naar een nieuwe orde. In de VS legitimeert “America First” onbeperkte machtsuitoefening op het Westelijk halfrond; internationale instituties worden losgelaten.

Religie is terug op het politieke toneel: MAGA, *Russkii Mir* en rechts-populisme putten uit christelijk repertoire. De vraag is niet óf theologie politiek moet zijn, maar hoe zij op heersende politieke theologieën een relevant en krachtig antwoord kan

18 Interview met President Trump in *The New York Times*, 8 januari 2026, <https://www.nytimes.com/live/2026/01/08/us/trump-nyt-interview>.

19 Zachary Paikin, “After the Ukraine War: Liberal Order Revisited,” in *Multipolarity After Ukraine: Old Wine in New Bottles?* eds. Aldo Ferrari en Eleonora Tafuro Ambrosetti (Milan: Ledizioni Ledi Publishing, 2023), 13-28: 27.

20 Het concept, in het Russisch “politsentrizm [polycentrisme]”, functioneert als theoretische onderbouwing voor de Russische Wereld ideologie en de oorlog tegen Oekraïne als “heilige oorlog”, in “The Present and Future of the Russian World,” opgesteld in 2024 (zie noot 5).

geven. Hanna Reichel zeg ik na: de professionele theoloog arriveert laat in een gesprek dat al gaande is.²¹ Impliciete theologieën werken overal in samenleving en politiek. Reichel stelt: we moeten niet gaan voor een volmaakte theologie, dat is almachtswaan. We hebben “betere theologie” nodig waarin de concrete medemenselijkheid van Jezus vooropgaat en elk ideologisch systeem doorbreekt.²²

5. Maria's Magnificat

De Afro-Amerikaanse theologe M. Shawn Copeland formuleert het scherp: “The task of the political theologian is to outnarrate domination.”²³ Het christelijk verhaal van verlossing wil concreet worden in lichamen, relaties, praktijken, aarde, water en lucht. Maria, die in haar lichaam consensueel bevrijding liet beginnen, heeft dit uitgezongen in haar Magnificat. Haar lied is inspiratie voor een politieke theologie van hoop: een verhaal dat overheersing buiten werking stelt.

*Alle voorouders zullen mij gelukkig prijzen,
ja, grote dingen heeft de Machtige voor mij gedaan.*

(...)

*Hij toont de macht en de kracht van zijn arm,
en drijft uiteen wie zich verheven wanen.*

*heersers stoot zij van hun troon
en wie gering is geeft zij aanzien.*

*Wie honger heeft overlaadt hij met gaven,
maar rijken stuurt hij weg met lege handen.*

*Zij heeft Israël, haar slavenkind, aangenomen,
en zich aan haar barmhartigheid herinnerd,
aan de belofte aan Sara en Abraham
en hun nageslacht.²⁴*

21 Hanna Reichel, *After Method: Queer Grace, Conceptual Design, and the Possibility of Theology* (Louisville: John Knox Press, 2023), 3-4.

22 Reichel, *After Method*, 110.

23 M. Shawn Copeland, *The Politics of Redemption: The Doctrine, the Matter, the Law, and Grace* (Pere Marquette Lecture in Theology, 55) (Milwaukee: Marquette University Press, 2025).

24 Lukas 1:46-55 in fragmenten en in een vertaling geïnspireerd door *Die Bibel in Gerechter Sprache*, <https://www.bibel-in-gerechter-sprache.de/die-bibel/bigs-online/>.

Enkele notities in alle korthed: het verdient aanbeveling om de term “doulos/doule” (Luk 1:28, 48, 54) met slaaf/slavin te vertalen in plaats van dienaar/dienares. Zonder mee te gaan in de theorie dat Maria een slaafgemaakte vrouw zou zijn geweest,²⁵ geeft de term “slavin” erkenning aan de realiteit van slaafgemaakte vrouwen en aan exegetes die via hun voormoeders deze historische identiteit met zich meedragen. Feministische dekoloniserende bijbelwetenschap vandaag, stelt Annette Merz, zal moeten vertrekken vanuit een ethisch perspectief: hoe kunnen we afstand nemen van het “herenperspectief” en dichterbij de ervaring en het zelfverstaan van slaafgemaakte mensen komen, op zoek naar hun *agency*?²⁶ Het lied van Maria en haar zelfbetiteling als “slavin” geeft daartoe niet alleen ruimte; verbinding met ervaring van slaafgemaakte vrouwen, zoals onderworpen zijn aan seksueel geweld van de meester, geeft het lied nog meer profetische scherpte.

Een kwestie in het onderzoek is ook wie het lied zingt. Er zijn tradities die het aan Elizabeth toeschrijven, al vermelden de meeste handschriften Maria.²⁷ Vanuit feministische theologie zou ik zeggen dat het een non-probleem is. Wat maakt het uit wie precies wat zegt of zingt als het evident is dat alleen in de ontmoeting tussen deze twee vrouwen zulke profetische woorden kunnen opkomen? Lukas zou wel eens bewust hebben kunnen spelen met copyright, om te benadrukken dat het profetische stemmen zijn die elkaar oproepen waarbij de grens poreus en vluchtig is tussen de uitingen van de een en van de ander. Lofprijzing is aanstekelijk.²⁸

-
- 25 Winsome Munro, *Jesus, Born a Slave: The Social and Economic Origins of Jesus' Message* (Lewiston, NY: Edwin Mellen Press 1998); Mitzi J. Smith, “Abolist Messiah: A Man Named Jesus Born of a Doule,” in *Bitter the Chastening Rod: African Biblical Interpretation after Stony the Road We Trod in the Age of BLM SayHerName, and MeToo*, eds. Mitzi Smith, Angela Parker en Ericka Dunbar (Minneapolis: Fortress Academic, 2022), 53-70.
- 26 Annette Merz, “Sklavinnen in der Jesusbewegung. Real und metaphorisch,” in *Update Exegese 2.3: Grundfragen gegenwärtiger biblischer Frauen- und Geschlechterforschung*, eds. Karin Finsterbusch, Wolfgang Kraus, en Martin Rösel (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2025), 238-247.
- 27 De these had een prominente vertegenwoordiger in Adolf von Harnack (1851-1930). Zie verder Howard Marshall, *The Gospel of Luke: A Commentary on the Greek Text* (Milton Keynes, UK: Paternoster Press, 1978), 77-78; Jeffrey Kloha, “Elizabeth’s Magnificat (Luke 1:46),” in *Texts and Traditions: Essays in Honour of J. Keith Elliot*, Vol. 47, eds. James Keith Elliot, Peter Doble en Jeffrey Kloha (Leiden: Brill, 2014), 200-219.
- 28 Adkins-Jones, *Immaculate Misconceptions*, 88; Elisabeth Schüssler Fiorenza, *Jesus: Miriam’s Child, Sophia’s Prophet: Critical Issues in Feminist Christology* (New York: The Continuum Publishing Company, 1994), 181-187.

6. Casestudy I –

Een Protestants rapport over de toelaatbaarheid van het huwelijk voor slaafgemaakten

Aan het begin van de negentiende eeuw dienden op Curaçao en in Suriname enkele rooms-katholieke missionarissen verzoekschriften in bij koning Willem I om het huwelijk onder slaafgemaakten mogelijk te maken.²⁹ Op Curaçao was het de Franciscan Johannes Stöppel (1817),³⁰ in Suriname de prefect Paulus Antonius Wennekers (1819).³¹ Beiden vroegen toegang tot de plantages voor christelijk onderwijs, doop en (kerkelijk) huwelijk. Wennekers verwees expliciet naar de vrijheid van godsdienst in de nieuwe Grondwet van 1815. Door het huwelijk zouden man en vrouw niet van elkaar kunnen worden gescheiden, evenmin moeders van hun kinderen.³²

Beide missionarissen werden gesteund door J.J. Cramer, aartspriester van Holland en Zeeland, die toegang had tot Haagse netwerken.³³ De verantwoordelijke minister vroeg daarop advies aan diverse instanties, o.a. aan hoofdpastoor J.J. Pirovano op Curaçao, aan de gouverneur-generaal van Suriname C.R. Vaillant – die een commissie instelde waarin ook de hervormde predikant

-
- 29 G.J.M. Dahlaus, *Monseigneur Martinus Joannes Niewindt, eerste apostolisch vicaris van Curacao. Een levensschets, 27 aug. 1824-12 jan. 1860*, opgedragen aan het Rooms-katholiek volk van Curacao (1924), 397-416; M.F. Abbenhuis, "De requesten van pater Stöppel en prefect Wennekers in 1817 en 1819," *De West-Indische Gids*, 34, Emancipatienummer (1953), 38-50; Franklin S. Jabini, *Het kruis voor een kankantri. Geschiedenis van het christendom in Suriname* (Paramaribo: Stichting De Christen, 2018), 161-162.
- 30 De uit Duitsland afkomstige pater Joannes Stöppel (?-1818) werkte van 1816 tot aan zijn dood in 1818 op Curaçao, Aruba en Bonaire.
- 31 Paulus Antonius Wennekers (1789-1823) was werkzaam als prefect van de Surinaamse Missie en pastoor van Paramaribo van 1817-1823. Lemma "Wennekers, Paulus Antonius," in *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, Deel 10, https://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu10_01/molh003nieu10_01_1835.php.
- 32 Uit het request van Stöppel: "Dat wanneer de slaven wettig en kerkelijk verbonden zijn, het den meesters niet geoorloofd zij, den eenen zonder den anderen te verkoopen, maar dat beiden, man en vrouw met derzelver nog minderjarige kinderen aan den nieuwen meester moeten overgaan (...)." Geciteerd bij Dahlaus, 398.
- 33 Jacobus Joannes Cramer (1744-1824), lemma "Cramer, Jacobus Joannes," *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, Deel 1, https://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu01_01/molh003nieu01_01_1091.php.

en slavenhouder Hendrik Uden Masman zitting had³⁴ – en uiteindelijk aan de *Commissie tot de Zaken der Protestantse Kerken in Nederlands Oost- en West-Indië*.³⁵

Deze commissie, voorgezeten door hofpredikant en permanent secretaris van de Hervormde Synode, Isaäc Johannes Dermout,³⁶ bestond uit de crème de la crème van protestants Nederland. In 1821 bracht zij een uitvoerig rapport uit van 21 foliovenen, ondertekend door ds. R.P. van de Kastele en ds. W.A. Ockerse.³⁷ Het is een nog nauwelijks onderzocht document – en ronduit schokkend van inhoud.³⁸ In dit rapport zien we hoe opvattingen over seksualiteit, gender en ras rechtstreeks doorwerken in de in- en uitsluiting van mensen van burgerschap en christelijke identiteit.

De commissie constateert dat er “de treffendste eenparigheid” bestaat in de adviezen die haar ter hand zijn gesteld. Over doop en onderwijs sluit zij zich aan bij de gouverneur: alleen door godsdienstig onderwijs zouden “de Negers” tot beschaving kunnen worden opgevoed, zodat de zwarte populatie zelfs zou toenemen en toch “in goede tucht gehouden” kon worden. Zendelingen moeten helpen om de “ruwe en dierlijke zeden” te beschaven en de gemoe-deren allengs voor te bereiden op onderwerping aan burgerlijke en kerkelijke wetten. Economische en demografische motieven domineren; behoud van het slavernijstelsel staat voorop.

Bij het huwelijk echter raakt de commissie “in enen dikken nevel van moeilijkheden”. Hoop op een goede uitkomst is er nauwelijks. De seksualiteit van

34 Uden Masman was eigenaar van vijf slaven. Martijn Stoutjesdijk, “Church Slavery in Dutch Colonial History: Some Explorations and Questions with regard to Suriname,” *Church History and Religious Culture*, 105, no. 1 (2025), 103–127: 117, <https://doi.org/10.1163/18712428-bja10067>.

35 De Commissie tot de Zaken der Nederlandse Kerken in Oost- en West-Indië zou werkzaam zijn van 1815-1959. Nationaal Archief, Den Haag. Commissie voor de Protestantse Kerken in Oost-Indië en West-Indië, nummer toegang 2.10.12.

36 I.J. Dermout (1777-1867) was hofpredikant van Koning Willem I en permanent secretaris van de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk van 1816-1845.

37 W.A. Ockerse was Hervormd predikant, makelaar, auteur, politicus en vooraanstaande patriot. Hij was de hoofdauteur van de Staatsregeling van het Bataafsche Volk van maart 1798 (de eerste Nederlandse grondwet). Van 1820-1826 maakt hij deel uit van de Commissie tot de Zaken, hij is dan niet meer in actieve dienst als predikant. *Nieuw Nederlandsche Biografisch Woordenboek*. Deel 2, https://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu02_01/molh003nieu02_01_1782.php.

38 NL-HaNA, Cie. Protestantse Kerken Oost- en West-Indië, 2.10.12, inv. nr. 11.

slaafgemaakte mannen en vrouwen wordt uitsluitend in negatieve termen beschreven: dierlijk, woest, losbandig, trouweloos, veranderlijk. Vanuit een affect-theoretisch perspectief valt op hoe hier gevoelens bij de lezers worden gemobiliseerd. Sarah Ahmed laat zien hoe walging in cultuurpolitieke vertogen actief wordt geproduceerd om grenzen tussen “ons” en “hen” te trekken.³⁹ In dit rapport wordt walging geëvoceerd om menselijkheid exclusief toe te schrijven aan de witte, protestantse gemeenschap, en om een superieure collectieve identiteit te construeren over de ruggen van slaafgemaakten.

De commissie schrijft over de “natuurlijke geaardheid van de Negerslaven, meestal afkomstig uit die kleine, woeste volksstammen” die hen ongeschikt zou maken voor het huwelijk. Eerst moet het christendom beschavend werken. Het contrast is scherp: aan de ene kant “dierlijke zedeloosheid”, “teugelloze driften”, “tot beneden het vee verlaagd”; aan de andere kant het christelijke huwelijk, gebaseerd op “reinheid, kuisheid en echte trouw”. Slaven zijn, zo heet het, niet alleen onderworpen aan hun meesters, maar vooral “slaven hunner eigene dierlijkheid”. “Wij zien (...) hen zich halsstarrig terugstorten in den poel van eene geile losbandigheid, in den poel waarin zij gewoon zijn zich te wentelen.”

Zelfs wanneer wordt erkend dat ook blanke meesters zich seksueel misdragen, wordt de verantwoordelijkheid verschoven naar zwarte vrouwen met hun vermeende “toemeloze woede”. De commissie stelt bovendien dat slaafgemaakten een natuurlijke afkeer van monogamie hebben. Mannen zouden meerdere vrouwen begeren, vrouwen met meerdere mannen leven. “Hoe zal men deze mengklomp ontwarren?” Het woord *mengklomp* fungeert als krachtig metoniem voor chaos, wanorde; het is in het werk van Vondel dat wat aan de schepping voorafgaat.⁴⁰ Later komt ook de betekenis van “beestenboel” erbij. Zo wordt het samenleven van slaafgemaakten pornografisch verbeeld als een weerszinwekkende massa van lichamen en driften.

Doorslaggevend zijn uiteindelijk politieke en economische bezwaren. Het huwelijk zou slaven rechtspersoonlijkheid geven en dus tot onmiddellijke emancipatie leiden. Dat zou de koloniale rust verstoren. Bovendien zou het eigendomsrecht

39 Sarah Ahmed, *The Cultural Politics of Emotion* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004).

40 “Dit wonderlijk Heelal in synen mengklomp, En wilde woestheit weêr verwarren, en verkeeren.” Joost van den Vondel, *Lucifer*, tweede bedrijf, <https://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Ceneton/VondelLucifer1654.html>.

van planters worden aangetast: zij moeten slaven afzonderlijk kunnen verkopen wanneer dat financieel gunstig is.⁴¹

De conclusie luidt dat invoering van het wettig huwelijk onder slaven “zo goed als onuitvoerbaar” is. Een kerkelijk huwelijk kan pas overwogen worden na langdurig godsdienstig onderwijs. Een jaar later schrijft Uden Masman nog een rapport over de “Staat van Beschaving” in Suriname.⁴² Slaafgemaakten leven volgens hem “geheel in den verbasterden staat der Natuur-Afgodendienst”; het is een “diepgezonken menschensoort.”

De rapporten zullen bijdragen tot de oprichting van de *Maatschappij tot bevordering van het godsdienstig onderwijs onder de slavenbevolking* (1828/1829). Het aantal dopen neemt toe, vooral door de Hernhutters. Oogluikend wordt een kerkelijk huwelijk toegestaan bij katholieken en in de Broedergemeente; vanaf 1850 kent de EBG officieel het zogeheten Verbond.

Kijken we naar de identiteitsconstructie in het kerkelijk rapport, dan vindt die plaats via hiërarchische contrasten:

• woest / natuurlijk	zedelijk / redelijk
• losbandig / geil	ordelijk / kuis
• dierlijk	menselijk
• heidens	christelijk
• onbeschaafd	beschaafd

Protestantse, Nederlandse identiteit wordt gevormd in afgrenzing van de zwarte ander die gevaarlijk dichtbij komt. De doop fungeert als poortwachter: niet als teken van eenheid in Christus, maar als marker van (aanpassing aan) witte identiteit.

41 Sophie Rose: Outrage over religious-moral questions in the empire “were always informed and mediated by political calculations, so that outrage was levied selectively, where it supported authorities’ interests, and reinforced the hierarchies making up colonies’ socio-economic structure,” Sophie Rose, *Regulating relations: controlling sex and marriage in the early modern Dutch empire*. Doctoral thesis Leiden University, 2023, 203-204, <https://hdl.handle.net/1887/3590304>.

42 NL-HaNA, Cie. Protestantse Kerken Oost- en West-Indië, 2.10.12, inv.nr. 11. Ingezonden stuk 61a, 22 april 1822.

Is dit rapport een aberratie? We gaan nog eens terug naar de figuur van Dermout, voorzitter van de commissie. Hij schreef samen met A. Ypey van 1819-1827 de invloedrijke *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*.⁴³ Daarin wordt ware godsdienst voorgesteld als innerlijke, moreel vormende kracht voor de natie.⁴⁴ De natie is een gemeenschap van beschaafde burgers tegenover het onbeschaafde volk – in Nederland en in de koloniën. Protestantisme, witheid en nationale identiteit vallen samen. Zoals Pieterse en Stegeman schrijven in *Uitverkoren*: juist de Verlichting met haar wending naar de innerlijkheid maakte het mogelijk om protestantse en witte superioriteit “schokbestendig de moderniteit in te tillen.”⁴⁵

Het commissierapport onthult hoe cruciaal anti-zwartheid was in deze religieuze positiebepaling. Zwart vrouwelijk vlees werd het punt waarop grenzen moesten worden getrokken, in een mengeling van afkeer en begeerte. In dezelfde periode werd Saartjie Baartman als “Hottentot Venus” tentoongesteld in de hoofdsteden van Europa. Zwarte vrouwelijke seksualiteit fungeerde als negatieve icoon waartegen een theologie van zuiverheid zich kon profileren.

Womanistische theologie biedt hier een tegenstem. Adkins-Jones pleit voor een Zwarte Maria als pendant van een Zwarte Christus (James Cone): zwart vrouwelijk vlees als heilig en geliefd, drager van het goddelijke.⁴⁶

Ook historische bronnen weerspreken het beeld van het rapport. Humphrey Lamur toont in zijn onderzoek naar plantage Vossenburch dat relaties onder slaafgemaakten divers waren: monogaam, polygaam, twee-oudergezinnen en alleenstaande moeder-gezinnen.⁴⁷ Die laatste ontstonden niet door promiscuïteit, maar door uit Afrika meegebrachte culturele regels zoals exogamie: je zoekt een huwelijkspartner buiten de clan, hier: buiten de eigen plantage. Eigenaars verhinderden vervolgens dat man en vrouw konden samenleven.

43 Annaeus Ypey en Isaac Johannes Dermout, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk* (Breda: Van Bergen, 1819-1827), Deel I-IV.

44 Peter van Rooden, *Religieuze regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland, 1570-1990* (Amsterdam: Bert Bakker, 1996).

45 Saskia Pieterse en Janneke Stegeman, *Uitverkoren. Hoe Nederland aan zijn zelfbeeld komt* (Amsterdam: Athenaeum – Polak en Van Gennep, 2025), 158.

46 Adkins-Jones, *Immaculate Misconceptions*, 34.

47 Humphrey Lamur, “The Slave Family in Colonial 19th-Century Suriname,” *Journal of Black Studies*, 23, no. 3 (1993), 371-381, <https://doi.org/10.1177/002193479302300306>.

Het familiesysteem van slaafgemaakten was, concludeert Lamur, een adaptieve respons op onderdrukking. Daarbinnen namen veel mannen hun verantwoordelijkheid als vader en partner.⁴⁸

Een tweede tegenstem is die van de slaafgemaakte vrouw Isabella, begin 18e eeuw in Suriname.⁴⁹ Zij was gedoopt in de Hervormde kerk, maar vluchtte er weg vanwege het seksueel misbruik dat witte christenen van haar wilden maken. In gesprek met ds. Kals, die haar vraagt waarom zij zich “weer met de Negers vermengd heeft en zich daarvan laat bekruipten” verdedigt zij haar relatie met een zwarte man. Zij leven eerbaar en christelijk. “Voor God ben ik met hem getrouwd,” zegt zij. Zij weigert het pornografische script dat haar wordt opgelegd.

Waar het commissierapport strategisch blind is voor de concrete ander, toont Lamur oog voor menselijke *agency* en keert Isabella het losbandig/ordelijk schema om. Ze verlegt de schaamte naar de daders.

7. Casestudy 2 –

Mariaverbeelding en contouren van incarnatorische politieke theologie in Oekraïne

“Maria, Golgotha”

“Maria, Golgotha”

“Bericht begrepen? Over”

“Golgotha” hier is “Maria”

“Golgotha” hier is “Maria”

Begrepen, over.

We hebben twee 300

We hebben twee 300

⁴⁸ Lamur, “The Slave Family,” 380.

⁴⁹ Jan Voorhoeve en Ursy M. Lichtveld, *Suriname: Spiegel der vaderlandse kooplieden* (Den Haag: Uitgeverij Martinus Nijhoff, 1980) (2de herziene druk), 142-150; Martijn Stoutjesdijk, “Een zwarte stem in een witte tekst: De totslaafgemaakte christen Isabella in het werk van Jan Willem Kals,” *Kerk en Theologie*, 74, no. 1 (2023), 38-56. <https://doi.org/10.5117/KT2023.1.005.STO>.

Begrepen, over.

Zijn er in vijf

Zijn er in vijf

We komen eraan.⁵⁰

Deze regels komen uit een gedicht van de Oekraïense dichter Maksym Kryvtsov, die op 7 januari 2024 door de Russen werd gedood. Hij was 33 jaar en had zich in 2014 als vrijwilliger aangesloten bij de strijdkrachten. In zijn poëzie probeert hij te overleven op het slagveld. Het gedicht verbeeldt radiocommunicatie tussen een gevechtseenheid – met de codenaam Golgotha – en een vrouwelijke hospik, Maria. “300” is het codewoord voor gewonde soldaten. Golgotha verwijst naar het offer van Oekraïense soldaten; Maria staat voor wie zich in de vuurlinie begeeft om levens te redden.

Kryvtsov heeft het niet overleefd. Maria evenmin. En duizenden anderen niet. In Oekraïne begint geen officiële bijeenkomst zonder te erkennen dat men in veiligheid kan samenkomen dankzij “onze moedige jongens en meiden” die met hun leven de vrijheid verdedigen. Zij vechten ook voor onze vrijheid, voor menselijke waardigheid en democratische waarden tegen het kwaad van totalitarisme. Uit respect luisteren we daarom nu naar het volkslied van Oekraïne uitgevoerd op bandura.⁵¹

In de context van ongekeende vernietiging en traumatisering door de oorlog nemen theologen, pastores en geestelijk verzorgers hun taken op. Samen met dichters en kunstenaars zoeken zij woorden en beelden voor het kapseizen van een humane wereldorde. Taras Dyatlik, protestants pastor in Rivne, beschrijft hoe oorlog alle maskers afneemt en dwingt te spreken over wat werkelijk telt. Oorlog, schrijft hij, is geen extern object dat we kunnen afgrenzen. Zij “kruipt in ons”, wordt parasitair aanwezig in ons emotionele, psychologische en spirituele leven.

50 Maksym Kryvtsov, *Virshi z Binytytsi. Poezii [Gedichten uit het schietgat. Poëzie]* (Kyiv: Nash Format, 2023). “Hugh Roberts reads Maksym Kryvtsov,” <https://www.youtube.com/watch?v=lxO9ZtzPPGE>. Maksym Kryvtsov is ook de vertellende stem in de Bureau Buitenland podcast *Dichter aan het front* (2025) gemaakt door Michiel Dribergen, Edwin Koopman en Kateryna Shutalova, <https://npo.nl/luister/podcasts/895-dichter-aan-het-front>.

51 Ще не вмерла України [Nog is Oekraïne niet verloren], tekst van Pavlo Tsjoebinski en muziek van Mychajlo Verbytsky. Uitgevoerd door Daria Cherednichenko en Dmytro Shyshov.

Ukrainian National Anthem

kemancilar.net

Mykhailo Verbytsky

Andante

Ще не вмер - ла У - кра - ї - ни і сла - ва, і ля, Ще нам, брат - тя

мо - ло ді - ї у - сміх неть - ся до - ля. Зги нуть на - ші во - рі жень - ки,

як ро - са на сон - ці. За - па - ну - ем і _____ ми, брат - тя, у сво - їй сто -

рон - ці. Ду - шу й ті - ло ми по ло - жим за на - шу сво - бо - ду,

І по ка - жем, що ми, брат - тя, ко за щь ко - го ро - ду.

“De oorlog kroop in ons, en we zijn nu bezet gebied... De metafysische frontlinie loopt door onze keukentafels, onze slaapkamers, onze dromen.”

“Dit is onze nieuwe geografie: niet de oorlog om ons heen, maar de oorlog in ons, en het verbeteren, stille werk om ondanks alles in leven te blijven. Niet omdat we sterk zijn... maar omdat de oorlog in ons tot nu toe nog niet heeft geleerd hoe we ons hart volledig kunnen stoppen (terwijl we nog leven) ... In dit ‘nog niet’ leeft alles: ons verzet, onze menselijkheid, onze weigering om de oorlog volledig te laten winnen... In die oneindig kleine ruimte tussen hartslagen blijft iets bestaan dat verder gaat dan zijn en niet-zijn.... In de afgrond van onze bezetting ontdekken we dat er iets bestaat dat de oorlog niet kan verteren, het Licht dat de duisternis niet grijpt, het Woord dat de stilte niet kan verzwelgen....”⁵²

Binnen deze ervaringshorizon ontstaat een politieke theologie op leven en dood waarin Mariaverbeelding een belangrijke rol heeft. In Krytsovs gedicht is Maria een Mater Dolorosa, die zich actief in de frontlinie waagt. De Oekraïense bijbelwetenschapper Halyna Teslyuk leest Maria vanuit ervaringen van moeders die hun kinderen verloren en van vrouwelijke militairen. Zij benadrukt hun moedige subjectiviteit.⁵³

Moeders vertellen hoe doodsbang zij zijn wanneer hun kinderen besluiten te vechten – en hoe zij hen toch ondersteunen. De iconenschilderes Ivanka Dymyd-Krypyakevych, wier zoon in de Donetsk-regio sneuvelde, zegt: “Ik heb mijn kinderen niet opgevoed voor de oorlog. Ik heb ze het brood van de vrijheid te eten gegeven.” Deze stemmen werpen nieuw licht op Maria die Jezus opvoedde in de geest van het Magnificat. Haar voorlopers in de Schrift – Jaël en Judit als “gezegenden onder de vrouwen” (Rechter 5:24-27; Judit 13:18) – waren geen passieve figuren. Zij verdedigden zichzelf en hun volk tegen militaire en seksuele agressie. Hun handelen (ze doden de vijand) wordt als verlossend geduid. Maria zal geen geweld gebruiken, maar moed en strijdbaarheid kunnen haar niet worden onzegd.

52 Taras Dyatlik, blogpost Being Human, “The war that moved inside,” 23 mei 2025, <https://dyatlik.blog/2025/05/23/1839/>.

53 Halyna Teslyuk, “Women between Sacrifice and Defense: Reading the Bible Amid the War in Ukraine,” in *Marian Reflections on War and Peace: Trauma, Mourning and Justice in Ukraine and Beyond*, eds. Lenart Škof, Emily A. Holmes en Pavlo Smytsnyuk (London: Routledge, 2025), 11-28.

In de oosters-orthodoxe iconografie zijn strijdlustige trekken van de Moeder Gods te vinden. Een sprekend voorbeeld is het Orans-mozaïek in de Sint-Sofiakathedraal in Kyiv (11e eeuw). Met opgeheven handen, als Mozes, weert zij het kwaad af. Door haar krachtige gestalte en de inscriptie uit Psalm 46 ("God is in het midden van haar") heet zij de "Onbreekbare Muur". Deze Maria beschermt de stad.

De titel "Onbreekbare Muur" komt voor in de "Akathist van de Moeder Gods", een geliefde hymne in de orthodoxe liturgie. Feministische activisten van Pussy Riot namen delen hieruit op in hun punkgebed in de Christus-Verlosserkathedraal in Moskou (2012), waar zij Maria aanriepen om Poetin te verdrijven. Het was even iconoclastisch als profetisch. Heilig en profaan raakten elkaar op het scherpst van de snede.

Ook hedendaagse iconen opereren op dit snijvlak. Oleksandr Klymenko en Sonya Atlantova schilderen iconen op munitiekisten.⁵⁴ In iconen gaat het altijd om incarnatie: aardse materie kan het goddelijke dragen. De beschadigde panelen dragen de sporen van het slagveld; zij zijn uitdrukking van het kruis van de oorlog. In tere kleuren verschijnt daarop het beeld van een heilige, van leven dat de dood tegenspreekt.

Naast strijdlustige beelden ontstaan uit de oorlogservaring iconen in de traditie van de *Eleousa*, de Barmhartige. Hier wordt actieve compassie getoond. Maria deelt in het lijden van haar zoon en van oorlogsslachtoffers. De icoon roept kijkers op tot eenzelfde ethos van actieve barmhartigheid. Zo worden de contouren zichtbaar van een politieke theologie van incarnatie en verlossing

Hierbij deelt Maria in de kenosis van Christus: zijn liefdevolle zelfgave tot het uiterste. Zij beantwoordt die met een begeleidende kenosis van volhardende compassie. Verlossing voltrekt zich relationeel. Dit is de weg van kenosis en ook van theosis – deel krijgen aan het goddelijk leven – niet individualistisch, maar belichaamd in concrete relaties.

Ik herken dit motief bij Schleiermacher, bijvoorbeeld in *Die Weihnachtsfeier*, waar vrouwen verhalen vertellen over moeder-kindrelaties in liminale situaties:

54 Beschrijvingen van deze en andere iconen zijn te vinden in Lidiya Lozova, "Marian Iconography" (zie noot 3) en in Heleen Zorgdrager, "Resisting Dehumanization: A Feminist Reading of Iconoclashes in Ukrainian War Art," in *Blasphemous Art? Religion, Gender and Sexuality in Arts and Popular Culture*, eds. Adriaan van Klinken, Nella van den Brandt en Mariecke van den Berg (London: Routledge, 2024), 85-104.

ziekte, dreigend verlies, oorlog.⁵⁵ In hetzelfde jaar (1806) werd Halle door Napoleons troepen veroverd. Het kwaad stond voor de deur; het antwoord lag in solidaire liefde. Verlossing voltrekt zich in relatie, maar het begin ligt niet in onze handen. In zijn *Glaubenslehre* zal Schleiermacher dat fijnzinnig en diepzinnig uitwerken, en alle zintuigen en de hele schepping mag meedoen.

Een derde type icoon dat in Oekraïne populair is, is de *Pokrova*. De stad Pokrovsk draagt deze naam: “onder de bescherming van de Moeder Gods”. Deze naam verving de Sovjetnaam Krasnoarmiisk – stad van het Rode Leger. Kenmerkend voor de Pokrova is de sluier waaronder Maria mensen beschermt. In actuele iconen schuilen daaronder vluchtelingen, burgers of verdedigers van Marioepol. De Moeder Gods Pokrova is patrones van de verdedigers van Oekraïne geworden.

Hier dreigt een politieke theologie waarin Maria en militarisme samenvallen. Als feministisch theologe ben ik uiterst voorzichtig. We moeten vermijden Maria’s of Christus’ eschatologische strijd tegen het kwaad te identificeren met hedendaagse politieke confrontaties. Dat is precies wat patriarch Kirill doet wanneer hij de oorlog presenteert als metafysische strijd tegen de verdorvenheden van het Westen, met name gayprides. De apocalyptische eindstrijd behoort God toe, niet ons.⁵⁶

Terecht heeft de Conference of European Churches de ideologie van de “Russische Wereld” als onchristelijk en kettters veroordeeld. *Russkii Mir* vermengt nationale identiteit, expansionisme, “traditionele waarden” en het idee dat soldatenbloed op het slagveld reinigt van zonden. De oorlog tegen Oekraïne wordt als “heilige oorlog” gepresenteerd. De verklaring van CEC is helder: “De Russische Wereld-ideologie vormt in de kern een vertekening van het Evangelie.”⁵⁷

55 “Die Weihnachtsfeier. Ein Gespräch (1806),” in *Friedrich Schleiermacher Kritische Gesamtausgabe I/5, Schriften aus der Hallenser Zeit 1804-1807*, hrsg. von Hermann Patsch (Berlin/New York: DeGruyter, 1995), 39-98.

56 Pavlo Smytsnyuk, “The Queen of Peace Cradling a Rocket Launcher: The Sacralization of War and the Ambivalence of the Divine Feminine,” in *Marian Reflections on War and Peace: Trauma Mourning and Justice in Ukraine and Beyond*, eds. Lenart Škof, Emily A. Holmes en Pavlo Smytsnyuk (London: Routledge, 2025), 29-54.

57 Helsinki, 8 december 2025, <https://ceceurope.org/conference-statement-shares-how-churches-can-confront-russian-world-ideology>.

Tegenover deze doodbrengende theologie tekent zich in Oekraïne een andere politieke theologie af: incarnatorisch, relationeel, belichaamd in zorg, verzet en volharding. In Maria – hospik, moeder, icoon – verschijnt een figuur die niet vlucht voor het lijden, maar het binnengaat om leven te bewaren. In haar wordt zichtbaar dat er, zelfs in bezetting en vernietiging, iets blijft dat de oorlog niet kan verteren. Dat “nog niet” tussen hartslagen is de ruimte waarin menselijkheid standhoudt en waarin theologie voluit politiek wordt: niet als sacralisering van macht en geweld, maar als geleefd goed nieuws dat overheersing buiten werking stelt.

8. Conclusie: uitgangspunten voor een feministische/queer politieke theologie

Feministische of queer politieke theologie vraagt om serieus nemen van vleeswording, om herwaardering van lichamen, van vlees waarin we met alle schepselen verbonden en kwetsbaar zijn. De politiek van verlossing betreft lichamen, materie, grond, biodiversiteit, relaties, water, lucht. Incarnatie is intercarнатie.

Een feministische of queer politieke theologie kent geen exceptionalisme dat verbonden is met politieke macht en superioriteitsclaims. Ook in theologische voorstellingen moet exceptionalisme bestreden worden, of het nu de visie op Maria, Christus of Israël betreft. Uniceit is iets anders dan exceptioneel zijn, *alone of all her sex, alone of all his humanity*. Humaniteit en God-met-ons is gegeven in relatie en wederkerigheid.

Relevante politieke theologie voor onze tijd leert verbanden zien tussen uitsluiting van vrouwen, racisme, verdringing van materialiteit in religie, en theologieën die zich op het innerlijk richten en tekortdoen aan de volheid van het Evangelie. Theologie bloeit op als ze bevrijd wordt van de minachting voor het vleselijke, het onfatsoenlijke, het rommelige. Theologisch realisme vraagt erom dat we de werkelijkheid van God samen met de levens van concrete mensen ontmoeten waar zij excessief zijn, waar zij idealiserende concepten en methodologische controle te buiten gaan. Opnieuw Hanna Reichel: “Theologie is geroepen tot een excessief commitment bij de gemarginaliseerde, niet passabele, onbegrepen, koppig concrete mensen die het vindt aan haar poorten, Christus in hun midden.”⁵⁸

58 Hanna Reichel, *After Method*, 116, in aansluiting bij Marcella Althaus Reid, *The Queer God* (Londen: Routledge, 2003).

Voor een politieke theologie in tijden van oorlog kan een zorgethisch kader de relationaliteit zichtbaar maken waarin het goede leven zich aandient onder de meest barre omstandigheden, als noodzakelijke aanvulling op het paradigma van (verdelende, procedurele, retributieve, restauratieve) gerechtigheid.

Kerken komen hun profetische roeping na door helder te zijn over politieke ideologieën die christelijk gedachtengoed misbruiken om verschil te maken tussen mensen in wij/zij of hoger/lager. Een christelijke levensovertuiging kan onmogelijk samengaan met een extreemrechtse ideologie.

De drieslag van bevrijdingstheologie is nog altijd bruikbaar voor een feministische/queer politieke theologie:

See – Judge – Act (bevrijdingstheologie)

of in de werkwoorden van de World Communion of Reformed Churches:

Discern – Confess – Witness (and being reformed together)

Of als samenvatting van mijn eigen theologisch programma:

Sapere aude (Immanuel Kant) –

Eerlijk delen, niet slaan (Anja Meulenbelt) –

Не Бойтесь, выходите на улицы! [Wees niet bang, ga de straat op!] (Aleksei Navalny)

Dankwoord

Dankwoord

Dit brengt mij tot mijn dankwoord. Ik dank het College van Bestuur, opeenvolgende rectores, de Raad van Toezicht en de Synode van de Protestantse Kerk in Nederland voor het in mij gestelde vertrouwen en de steun door de jaren heen voor mijn leerstoel en mijn persoon.

Alle collega's van de PThU, met wie ik onderwijs heb gegeven en koers heb bepaald, dank ik voor plezierige samenwerking en het wonder van gezamenlijke veerkracht.

Grote dank gaat uit naar mijn eigen leerstoelgroep Interculturele Theologie en Missiologie waaraan ik de laatste jaren leiding heb mogen geven. Dorottya, Benno, Klaas, Bernhard, Bosco, Alfons, Sam, Charles, Elise, Jeremiah, Jonán, Donate, Sarah, eerder ook Lieke, Marie en Marten, en niet te vergeten onze student-assistent Jordi: we vormen een prachtige groep met elkaar. Zonder overdrijving hebben wij de mooiste, meest diverse, meest sprankelende leerstoelgroep aan de PThU. Stiekem zeggen we tegen elkaar: wij staan voor de toekomst van de PThU, voor een theologie-opleiding die intercultureel, internationaal, veelkleurig is. Voor fijne samenwerking om de universiteit in die richting te profileren dank ik ook Albert Nijboer, onze International Officer.

Feministisch theologen worden geacht een dikke huid te hebben. Die heb je nodig om de *backlashes* iedere keer op te vangen, om de verwijten van subjectief te zijn te weerstaan, om niet te resigneren als collega's in hun publicaties alweer niet refereren aan feministische auteurs, om niet het hoofd in de schoot te leggen als een zichtbare plek voor genderstudies theologie uit het curriculum van de theologische opleiding verdwijnt zoals nu het geval is, om niet te wanhopen als er na vijftig jaar feministische theologie nog steeds in een groot deel van de Protestantse Kerk geen vrouwen in het ambt bevestigd kunnen worden.

Deze leeropdracht had ik niet kunnen uitvoeren zonder voortdurende steun van feministische en queer theologische collega's overal in den lande. Met name noem ik hier, en zij staat voor heel veel anderen, Anne-Marie Korte die een rolmodel voor mij was in hoe je als feministisch wetenschapper aan de weg kunt timmeren.

Ik ben vereerd met de aanwezigheid van collega en vriendin Orysa Bila vandaag. Zij vertegenwoordigt de Oekraïense Katholieke Universiteit in Lviv, die mijn tweede spirituele en academische thuis is geworden. Описю, дякую тобі за твою дружбу, співпрацю, мудрість та солідарність, і нехай Бог дарує Україні справедливий мир.

Van Kune Biezeveld, die vóór mij deze persoonlijke leerstoel bekleedde, heb ik geleerd dat het bescheiden mag maken dat je in de positie als hoogleraar geplaatst bent, maar dat je het intussen heel goed kunt gebruiken om anderen een zetje te geven. Zo heb ik me met plezier nuttig gemaakt in het bestuur van het Meldpunt SMPR en de opleiding verzorgd van vertrouwenspersonen en gemeentebegeleiders. Genoten heb ik van de samenwerking met trans personen en het uitbrengen van een boek, *Wondermooi zoals U mij gemaakt hebt*, dat een boost gegeven heeft aan de transgender emancipatie in de kerken. Voldoening gaf ook het onderzoek naar lhbt-inclusiviteit van Europese kerken in partnerschap met het Europees Forum van LHBTI Christelijke Groepen.

Meedraaien in studiegroepen van de Wereldraad van Kerken en World Communion of Reformed Churches was altijd inspirerend, en is zeker nog niet ten einde.

In dankbaarheid noem ik de kerkelijke gemeentes waarmee ik verbonden was en ben: de Ekklesia Leiden, de Johanneskerk in Leersum en de Evangelische Broedergemeente in Zeist, en ook Kerk in Actie die mij kansen gegeven heeft om een echt oecumenisch theoloog te worden.

De onderzoeksgroep Kerk en Slavernij, de Schleiermacher-leesgroep, en niet te vergeten nog een aantal promovendi zijn heerlijke redenen om met onderzoek bezig te blijven.

Tenslotte, ik dank mijn ouders die me altijd gestimuleerd hebben om me te ontwikkelen. In liefde gedenk ik mijn moeder van wie ik de belangstelling voor theologie geërfd heb en die het kerkelijk nieuws op de voet volgde. Mijn vader is erbij vandaag, een grote zegen. Wilskracht en ambitie moet van die kant gekomen zijn. Hij heeft, als oud-zeevarende, de reizende kant van mijn werkzame leven met grote betrokkenheid gevolgd.

Mijn kinderen Coline en Luc hebben wel eens zorgen gehad om hun workaholic moeder, en waren ook boos als ik potverdorie ineens in Oekraïne opdook ondanks het rode reisadvies. Ik kan jullie niet beloven dat ik eenmaal gepensioneerd binnen de lijntjes ga kleuren. Maar wel zal er meer tijd komen voor wijsheid en goedheid. Laten dat nu de namen zijn van onze kleinkinderen Sofía en Tobias. Eindeloos spelen, ik verheug me erop.

Henry, je hebt me ontzorgd zodat ik dit werk kon doen. Het wordt van nu af fifty-fifty in het huishouden, heb je gewaarschuwd. Ik ben er klaar voor. Ik dank je voor je onvoorwaardelijke steun, liefde en vertrouwen. De baret gaat aan de wilgen. Het is mooi geweest.

Voor de PThU en allen die erbij horen: Gods zegen. Mag het jullie goed gaan.

Ik heb gezegd.

Protestantse Theologische **Universiteit**

WWW.PTHU.NL

ISBN 978-90-836093-4-8

9 789083 609348